

KONFERENSIYA

“JIZZAX VILOYATI IJTIMOIIY-IQTISODIY
RIVOJLANISHINING ASOSIY
YO’NALISHLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR”

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

2025-yil 21 noyabr

Jizzax viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari: muammo va yechimlar. Respublika ilmiy-texnik anjuman materiallari to‘plami – Jizzax: O‘zMU Jizzax filiali Iqtisodiyot va turizm kafedrası, 2025-yil 21-22-noyabr. 557-bet.

Respublika miqyosidagi ilmiy-texnik anjuman materiallarida zamonaviy kompyuter ilmlari va muhandislik texnologiyalari sohasidagi innovatsion tadqiqotlar aks etgan.

Globallashuv sharoitida davlatimizni yanada barqaror va jadal sur‘atlar bilan rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar samarasini yaxshilash sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga alohida e‘tibor qaratilgan. Zero iqtisodiyotning, ijtimoiy sohalarni qamrab olgan modernizatsiya jarayonlari, hayotning barcha sohalarini liberallashtirishni talab qilmoqda.

Ushbu ilmiy ma‘ruza tezislari to‘plamida mamlakatimiz va xorijlik turli yo‘nalishlarda faoliyat olib borayotgan mutaxassislar, olimlar, professor-o‘qituvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va markazlarining ilmiy xodimlari, tadqiqotchilari, magistr va talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari mujassamlashgan.

Mas‘ul muharrirlar: DSc.prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M.

Tahrir hay‘ati a‘zolari: p.f.d.(DSc), prof. Turakulov O.X., t.f.n., dots. Baboyev A.M., t.f.f.d.(PhD), prof. Abduraxmanov R.A., p.f.f.d.(PhD) Eshankulov B.S., p.f.n., dots. Alimov N.N., p.f.f.d.(PhD), dots. Alibayev S.X., t.f.f.d.(PhD), dots. Abdumalikov A.A, p.f.f.d.(PhD) Hafizov E.A., f.f.f.d.(PhD), dots. Sindorov L.K., t.f.f.d.(PhD), dots. Nasirov B.U., b.f.f.d. (PhD) O‘ralov A.I., p.f.n., dots. Aliqulov S.T., t.f.f.d.(PhD) Kuvandikov J.T., i.f.n., dots. Tsoy M.P., Sharipova S.F., Jo‘rayev M.M.

Mazkur to‘plamga kiritilgan ma‘ruza tezislarning mazmuni, undagi statistik ma‘lumotlar va me‘yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda tanqidiy fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas‘uldirlar.

“Jizzax viloyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya

3. YEFI 1% ga oshsa, YaIM 1,42% ga oshadi.
4. 2030-yilgacha YEFI 0,86 ga, yoshlar bandligi 70% ga yetadi.
5. Yoshlar raqamli iqtisodiyotda asosiy harakatlantiruvchi kuchga aylanmoqda.

Yoshlar ishtirokini kengaytirish — bu Yangi O‘zbekiston iqtisodiy modernizatsiyasining kalitidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. (2024). *Uzbekistan Human Capital Index 2018–2024*.
2. Stat.uz. (2024). *Yoshlar bandligi statistik to‘plami*.
3. UNDP. (2023). *Youth Empowerment and Employment in Uzbekistan*.
4. IT Park Uzbekistan. (2024). *Annual Digital Economy Report*.
5. Yoshlar ishlari agentligi. (2024). *Yoshlar siyosatining iqtisodiy samaradorligi*.
6. Mirziyoyev, Sh. M. (2023). *Yangi O‘zbekiston yoshlari – millat tayanchi*. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.

ISLOM MOLIYASINING PAYDO BO‘LISHI VA RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Qaxxorova Mashhura Bahrom qizi

O‘zMU Jizzax filiali Iqtisodiyot ta’lim yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezis islom moliyasi tarixining shakllanishi va evolyutsion rivojlanish jarayonlarini Murat Chizakchanning konseptual yondashuvi asosida tahlil qiladi. Muallifning “Islomda moliya va rivojlanish: tarixiy tahlil” nomli tadqiqotiga tayangan holda, tezisda islom iqtisodiyotining ilk shakllanishi, o‘rta asr islom dunyosidagi iqtisodiy institutlarning rivoji, mustamlakachilik davrida yuz bergan tanazzul va XX asrda qayta tiklanish jarayoni izchil ko‘rib chiqiladi.

Bugungi kunda nafaqat mamlakatimizda, balki xalqaro miqyosda ham islom moliyasi tizimiga nisbatan qiziqish va e’tibor sezilarli darajada ortib bormoqda. So‘nggi yillarda “islom moliyasi”, “islom banklari”, “sukuk” kabi atamalar ilmiy doiralar, moliya bozorlarida va ommaviy axborot vositalarida tez-tez tilga olinmoqda. Shu bois, ayrimlar bu sohani nisbatan yangi yo‘nalish yoki yaqinda shakllangan tizim sifatida qabul qilmoqda. Aslida esa, islom moliyasi islom dinining o‘zi kabi qadimiy tarixga ega bo‘lib, u asrlar davomida musulmon jamiyatlarining iqtisodiy va ijtimoiy hayotida muhim o‘rin tutib kelgan mustaqil iqtisodiy tizim sifatida shakllangan.

Islom moliyasi — bu faqatgina diniy tamoyillarga asoslangan bank amaliyoti emas, balki insoniyatning iqtisodiy faoliyati va axloqiy qadriyatlarini uyg‘unlashtiruvchi keng ko‘lamli ijtimoiy-iqtisodiy modeldir. Bu tizimda moliyaviy operatsiyalar shaxsiy manfaatni emas, balki ijtimoiy adolat, halol mehnat, hamkorlik

va boylikning adolatli taqsimlanishi kabi qadriyatlarga tayanadi. Shu ma’noda, islom moliyasi nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy va madaniy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi kompleks mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Turk iqtisodchisi Murat Chizakcha o‘z ilmiy tadqiqotlarida islom moliyasi tarixini musulmon jamiyatlarining iqtisodiy taraqqiyoti, ijtimoiy ehtiyojlari va axloqiy qadriyatlari o‘zaro ta’siri natijasida shakllangan murakkab tizim sifatida izohlaydi. Uning fikricha, islom moliyasi G‘arb kapitalistik modelidan tubdan farq qiladi. Chunki u foyda orttirishdan ko‘ra, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy adolat va ma’naviy mas’uliyatni ustuvor deb biladi. Chizakcha islom moliyasi tarixiy rivojlanishini 4 asosiy bosqichga ajratadi:

1. Dastlabki shakllanish davri (VII–X asrlar)
2. Tizimlashuv va kengayish davri (XI–XIV asrlar)
3. Tanazzul davri (XV–XIX asrlar)
4. Qayta tiklanish va global integratsiya davri (XX asr – hozirgacha)

Har bir bosqichda iqtisodiy institutlar, moliyaviy mexanizmlar hamda ijtimoiy qadriyatlar o‘zaro ta’sirda rivojlanib, o‘z davrining iqtisodiy muvozanatini belgilab kelgan. Quyida ushbu bosqichlarning har biri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

1.Dastlabki shakllanish davri (VII–X asrlar) - Islom iqtisodiyotining shakllanishi VII asr boshlaridagi Arabiston yarimorolining iqtisodiy va ijtimoiy sharoitlari bilan chambarchas bog‘liqdir. O‘sha davrda mintaqa iqtisodiyoti asosan savdo, chorvachilik va hunarmandchilikka tayangan bo‘lib, Makkadagi Quraysh qabilalari mintaqaning asosiy savdo markazlarini boshqargan, ularning iqtisodiy faoliyati esa foiz (riba) asosidagi qarz munosabatlariga tayanar edi.

Islom dini shu muhitda paydo bo‘lib, mavjud iqtisodiy tuzumga axloqiy me’yorlar, ijtimoiy adolat va mas’uliyatli mulkchilik tamoyillarini kiritdi. Qur’on va hadislar asosida shakllangan Islom iqtisodiy modeli inson faoliyatini halollik, adolat va ijtimoiy mas’uliyat bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan edi. Ushbu modelning markaziy tamoyillaridan biri — riboning qat’iy taqiqlanishidir. Foiz taqiqlanishining bevosita oqibati ishlab chiqarish omillarini birlashtirish muammosidir. Boshqacha aytganda,

$$Q=f(K,L,N,E,...)$$

oddiy ishlab chiqarish funksiyasi bo‘lsa, bu yerda:

- Q – ishlab chiqarish hajmi,
- K – kapital,
- L – mehnat,
- N – tabiiy resurslar,
- E – tadbirkorlik qobiliyati,

u holda ushbu omillarni birlashtirish ishlab chiqarishning zaruriy sharti (conditio sine qua non) hisoblanadi. Chunki, agar har bir omil turli shaxslar tomonidan boshqarilsa, lekin ularni birlashtirishning yo‘li topilmasa — ishlab chiqarishning o‘zi ham sodir bo‘lmaydi.³

2.Tizimlashuv va kengayish davri (XI–XIV asrlar) - XI–XIV asrlar islom moliyasi tarixida tizimlashuv va institutsional kengayish davri sifatida e’tirof etiladi.

³ Cizakca, Murat (2012): *Finance and economic development in Islam, historical perspective*.

Bu davrda musulmon dunyosi Sharqiy Osiyodan Andalusgacha cho‘zilgan ulkan sivilizatsion makon bo‘lib, iqtisodiy, moliyaviy va huquqiy institutlar murakkab tizim shaklida rivojlandi. Savdo yo‘llarining kengayishi, karvon tarmoqlarining barqarorlashuvi va shariat asosidagi bitimlar tizimining takomillashuvi islom iqtisodiy tafakkurining amaliy ifodasiga aylandi.

Bag‘dod, Damashq, Qohira, Buxoro, Samarqand va Qurtuba kabi markazlarda nafaqat savdo aloqalari, balki hujjatli moliyaviy vositalar ham shakllandi.⁴ Aynan shu asrlarda “sakk” (chek, vekselning ilk shakli) keng qo‘llanilib, savdogarlar o‘rtasidagi uzoq masofali bitimlarni osonlashtirdi. “Sakk” vositasida moliyaviy ishonch va likvidlikning muqobil mexanizmi yaratilgan bo‘lib, u zamonaviy kredit-hisob tizimining tarixiy ildizlaridan biri hisoblanadi.

3. Tanazzul davri (XV–XIX asrlar) - XV–XIX asrlar musulmon dunyosi iqtisodiy tarixida tanazzul va turg‘unlik davri sifatida baholanadi. Bu bosqichda siyosiy parokandalik, mustamlakachilik bosimi, xalqaro savdo yo‘llarining o‘zgarishi va G‘arb kapitalistik tizimining keskin rivojlanishi natijasida islom iqtisodiy institutlari asta-sekin zaiflashdi. Shunga qaramay, bu tanazzul to‘satdan yuzaga kelmagan, balki iqtisodiy, siyosiy va madaniy omillar o‘zaro ta‘sirining murakkab natijasi edi. Usmonli, Safaviy va Boburiy imperiyalari kabi yirik davlatlar mavjud bo‘lishiga qaramay, ularning iqtisodiy asoslari tobora harbiy-iqtisodiy modelga tayanib bordi. Byudjet xarajatlarining katta qismi mudofaa va saroy sarf-xarajatlariga yo‘naltirildi, natijada ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish imkoniyatlari cheklana bordi. Bu davrda vaqf tizimining iqtisodiy va ijtimoiy roliga keskin o‘zgarishlar yuz berdi. Ilgarigi davrlarda mustaqil va avtonom moliyaviy institut sifatida faoliyat yuritgan vaqflar ko‘plab hududlarda davlat nazoratiga o‘tkazildi.

4. Qayta tiklanish va global integratsiya davri (XX asr – hozirgacha) - XX asr o‘rtalaridan boshlab musulmon mamlakatlarida islomiy iqtisodiy tafakkur va moliya tizimining qayta uyg‘onish jarayoni boshlandi. Bu davrda mustamlakachilikdan ozod bo‘lgan mamlakatlar o‘z iqtisodiy tizimlarini shariat tamoyillari bilan uyg‘unlashtirishga intildilar. Musulmon olimlar va iqtisodchilar yangi makroiqtisodiy va moliyaviy institutlarni tashkil etish orqali klassik islom iqtisodiyotini amaliy hayotga tatbiq etishga harakat qildilar.

1960–1970-yillarda Misr, Pokiston, Malayziya va boshqa mamlakatlarda birinchi islomiy banklar va moliyaviy institutlar faoliyat boshladi. Ushbu institutlar foizsiz moliyalash, riskni teng taqsimlash va shaffoflik kabi qadriyatlarni o‘z faoliyatining markaziga qo‘ydilar. Shu davrda samarali fiqhiy boshqaruv organlari tashkil etilib, moliyaviy mahsulotlar shariatga muvofiqligini nazorat qilish mexanizmi yaratildi. 1975 yilda Jidda shahrida tashkil etilgan Islom Taraqqiyot Banki (IDB) esa islom moliyasining institutsional va global burilish nuqtasi sifatida tarixiy ahamiyat kasb etdi.⁵ IDB musulmon mamlakatlarida iqtisodiy rivojlanish va barqaror infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish orqali xalqaro miqyosda islomiy moliya standartlarini belgilashga xizmat qildi. 1980–1990-yillardan boshlab, Islom

⁴ Çizakça, 2011

⁵ Çizakça, M. *Finance and Development in Islam*, 2011

bankchiligi, sukuk (islomiy obligatsiyalar), takaful (islomiy sug‘urta), mudaraba va musharaka kabi moliyaviy vositalar jadal rivojlandi. Musulmon dunyosi bilan cheklanmay, London, Dubay, Kuala-Lumpur, Istanbul va Toshkent kabi global moliya markazlarida islomiy moliyaviy mahsulotlar faol tatbiq etila boshlandi. Bu jarayon islom moliyasining global integratsiyalashuvini ta‘minladi. Bu davrda islom moliyasi nafaqat diniy qadriyatlar asosida rivojlanmadi, balki barqaror iqtisodiy boshqaruv modeli, ijtimoiy adolat va risklarni boshqarish mexanizmi sifatida ham e‘tirof etildi. Hozirgi kunga kelib, islom moliyasi faqat diniy moliyaviy tizim emas, balki global iqtisodiyotda barqarorlik, adolat va axloqiy boshqaruv tamoyillarini tatbiq etish modeli sifatida e‘tirof etilmoqda. Shu tariqa, XX asr o‘rtalaridan boshlab yuzaga kelgan qayta tiklanish jarayoni, hozirgi davrda islom moliyasining xalqaro miqyosdagi muvaffaqiyati va samaradorligini ta‘minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Çizakça, Murat. “The Ottoman Government and Economic Life: Taxation, public Finance and Trade Controls”, in Suraiya Faroqhi and Kate Fleet (eds.), Cambridge History of Turkey, vol. 2, (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).
2. Çizakça, Murat. “Long Term Causes of Decline of the Ottoman/Islamic Economies”, in Francesco Ammanati (ed.), Religion and Religious Institutions in the European Economy, 1000-1800 (Florence: Firenze University Press, 2012), pp. 361-377.
3. Udovitch, Abraham. Partnership and Profit in Medieval Islam, (Princeton: Princeton University Press, 1970).
4. Çizakça, Murat. Finance and Development in Islam: A Historical Perspective. INCEIF, Kuala Lumpur, 2012.
5. Chapra, M. Umer. *Islamic Economics: What It Is and How It Developed*. Islamic Research and Training Institute, Jeddah, 2000.
6. İnalçık, H. *The Ottoman Empire: The Classical Age*, 1994.
7. Yediyildiz, *Waqf Institutions and their Social Role*, 2008, s. 45–48.

AYOLLAR ISH BILAN BANDLIGINI IQTISODIY TARTIBGA SOLISH YO‘NALISHLARI

Nabixo‘jayeva Dilafruz Sobir qizi
Sambhram university o‘qituvchisi
dilafruznabuxujayeva@gmail.com

Annotatsiya: Boshqaruv tizimida xotin-qizlarning mehnat faoliyati, ularning boshqaruv tizimlaridagi mehnatini tashkil etishning o‘ziga xosligi, jumladan, ularga g‘amxo‘rlik ko‘rsatish, ish bilan bandligini ta‘minlashda gender munosabatlari bo‘yicha muvofiqlashtirilgan ishlarni amalga oshirish, ayollar ish bilan bandligini